
УДК 344.13

<https://doi.org/10.34142/23121661.2023.38.09>

orcid. org/0000-0003-1312-1832

© Журавльов М.С., 2023

М.С. Журавльов

**ХАРАКТЕРИСТИКА «ВОЄННОГО СТАНУ»
ЯК КВАЛІФІКУЮЧОЇ ОЗНАКИ,
ПЕРЕДБАЧЕНОЇ Ч.4 СТ.425 КК УКРАЇНИ**

M. Zhuravlov

**CHARACTERISTICS OF "MARTIAL STATE"
HOW THE QUALIFYING FEATURES,
PROVIDED PART4 of ARTICLE 425 OF THE
CRIMINAL CODE OF UKRAINE**

Анотація. Стан дотримання законності та військового правопорядку в Збройних Силах України, інших військових формуваннях, що діють відповідно до законодавства України істотно впливають на обороноздатність держави. Нові виклики, загрози та завдання, які постали перед державою та суспільством і зумовлені воєнним станом актуалізували проведення наукових досліджень та з'ясування кримінально-правових аспектів військових кримінальних правопорушень. Наукова спільнота активно дискутує з приводу проблемних питань належного регулювання кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень). Автор акцентує увагу на тому, що кваліфікація кримінального правопорушення є найважливішим та найскладнішим завданням у правозастосуванні. У статті здійснено дослідження змісту кваліфікуючих ознак як засобу диференціації кримінальної відповідальності. Обґрунтовується думка щодо важливості даного питання, адже це створює підґрунтя для конструювання окремих видів діянь і визначення меж караності. Метою статті є з'ясування змісту кваліфікуючої ознаки «в умовах воєнного стану», яка передбачена ч.4 ст.425 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: військова служба, недбале ставлення військові злочини, військові кримінальні правопорушення, кваліфікуючі ознаки, воєнний стан, стан війни, безпека.

Annotation. The state of legality and military law and order in the Armed Forces of Ukraine and other military formations operating in accordance with the legislation of Ukraine significantly affect the state's defense capability. New challenges, threats and tasks that appeared before the state and society and caused by the state of war actualized the conduct of scientific research and clarification of the criminal-legal aspects of military criminal offenses. The scientific community is actively discussing the problematic issues of proper regulation of criminal offenses against the established order of military service (military criminal offences). Qualification of a criminal offense is the most important and most difficult task in law enforcement.

The study of the content of qualifying features as a means of differentiating criminal responsibility deserves special attention. With the help of determining the qualifying features, a more dangerous type of act is constructed and new limits of punishment compared to those provided for the commission of the main component of the criminal offense are determined. The purpose of the article is to clarify the content of the qualifying feature "under martial law", which is provided for in Part 4 of Article 425 of the Criminal Code of Ukraine. The author concludes that there are problems with the unity of terminology and legal norms at the legislative level. Terminological uncertainty complicates law enforcement activities and creates a wide field for abuse. He notes that only high-quality regulatory and legal regulation and a clear definition of the main definitions in the legislation of Ukraine can ensure reliable protection of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, on the one hand, and the rights and legitimate interests of military personnel, on the other.

Key words: military service, negligent treatment, war crimes, military criminal offenses, qualifying features, martial law, state of war, security.

Постановка проблеми. Після оголошення воєнного стану актуальним стало не тільки забезпечення державної підтримки військовослужбовців, але й забезпечення належного реагування держави на випадки вчинення військових кримінальних правопорушень. Актуальним питанням сьогодення є «реформування інституту кримінальної відповідальності, в тому числі й за військові кримінальні правопорушення, адже на військових покладено суворе дотримання Конституції України, законів і правил, Військової присяги, наказів командирів».

Окремі закони, військові статuti й інші підзаконні нормативні акти чітко й точно регламентують усі сфери життя та діяльності Збройних Сил. На військовослужбовців покладається неухильне дотримання Конституції України, законів і підзаконних актів, Військової присяги, наказів командирів (начальників). Усе це багато в чому зумовлює специфіку суспільних відносин у сфері несення військової служби, а також особливості й суспільну небезпеку їх порушень, у тому числі й злочинів» [1, с. 84].

Вчинення військових кримінальних правопорушень має підвищену суспільну небезпеку, адже завжди пов'язані з нівелюванням принципів військової дисципліни та правопорядку. Рівень обороноздатності країни має пряму залежність від бойового духу особового складу та є чутливим до внутрішніх і зовнішніх деструктивних процесів, випадків порушень Статуту Збройних сил України, а також різноманітних порушень законності, в тому числі й законності реалізації державної кримінальної політики. При цьому правильна кваліфікація кримінальних правопорушень є запорукою ефективності державної кримінальної політики. Кваліфікація кримінального правопорушення є найважливішим та найскладнішим завданням у правозастосуванні. Тому комплексне дослідження питань кваліфікації військових кримінальних правопорушень, змісту кваліфікуючих ознак тощо є актуальним.

Аналіз останніх досліджень. Комплексні дослідження питань військових кримінальних правопорушень містяться в наукових працях М.І. Карпенка [2], М.І. Панова [3], С.О. Харитонова [4]. Загальні питання воєнного стану В.П. Бодаєвського [5], О.В. Когута [6], К.М. Оробця [7]. Проте комплексних досліджень «воєнного стану» як кваліфікуючої ознаки, передбаченої ч. 4 ст. 425 КК України не проводилось і багато проблемних питань залишаються недостатньо розробленими.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є з'ясування змісту кваліфікуючої ознаки «в умовах воєнного стану», яка передбачена ч.4 ст.425 Кримінального кодексу України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст.1 Закону України «Про Збройні Сили України» «Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом» [8]. Забезпечення державної підтримки Збройних Сил України, призначенням яких є оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності в умовах сьогодення є практичною необхідністю.

Офісом Генерального прокурора сформована кримінально-правова статистика, яка підтверджує різке зростання в Україні кількості кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби [9]. Така тенденція підтверджується й статистичними показниками Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, які було оприлюднено 12.04.2023р. [10].

Проте, існує й інша статистика, пов'язана із наявністю порушень прав та законних інтересів військовослужбовців, яких притягують до відповідальності, що ставить під сумнів дотримання принципів законності та справедливості покарання за вчинення військових кримінальних правопорушень. «Слід пам'ятати, що однією з найважливіших умов призначення справедливого покарання за вчинення злочину є диференціація кримінальної відповідальності, яка спрямована на пошук найбільш адекватних заходів кримінально-правового впливу залежно від рівня суспільної небезпечності злочинів. Однією з її форм є закріплення у кримінальному законі кваліфікуючих ознак» [11, с.113]. В умовах оголошеного воєнного стану з'явилися нові виклики, які породжують необхідність більш комплексного підходу до вирішення зазначених питань.

На жаль, в кримінально-правовій науці дослідження кваліфікуючих ознак військових кримінальних правопорушень носять поверхневий характер, що зумовлює необхідність проведення відповідних досліджень.

В теорії кримінального права «під кваліфікуючими ознаками злочину розуміють передбачені законом притаманні частині злочинів відповідного виду

суттєві обставини, що відбивають типовий, значно змінений порівняно з основним складом злочину ступінь суспільної небезпечності вчиненого й особи винного та вплив на законодавчу оцінку вчиненого й міру відповідальності» [12, с.48].

Як зазначають науковці, кваліфікуючі ознаки мають свої особливості, серед яких можна назвати наступні: широкий зміст; застосування лише до тих видів кримінальних правопорушень, до складів яких вони включені як кваліфікуюча ознака; вплив на кваліфікацію діянь; обов'язковість посилення покарання; визначення на законодавчому рівні меж посилення покарання.

Вчинення кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в КК України визначені в якості кваліфікуючих ознак в окремих складах. Зумовлюється це тим, що «умови воєнного стану здатні поєднувати в собі одночасно декілька обставин, що значно підвищує ступінь суспільної небезпечності вчинюваних кримінальних правопорушень, серед яких на особливу увагу заслуговують такі, як-то: масовий характер; поширення різних форм співучасті починаючи від вчинення кримінальних правопорушень групою осіб аж до різновидів злочинних організацій; наявність багатьох потерпілих; множинність кримінальних правопорушень; збіг уразливого стану окремої особи з уразливим станом цивільного населення в цілому; вчинення багатьох діянь з особливою жорстокістю; розповсюдження різноманітної зброї, військової техніки, вибухових пристроїв та інших предметів, які можуть бути використані як знаряддя учинення кримінально протиправних діянь способом, небезпечним для життя багатьох осіб; наявність мотивів національної нетерпимості тощо. Як бачимо, умови воєнного стану є специфічною «сумішшю» тих обставин, що закріплені в КК як кваліфікуючі або особливо кваліфікуючі. Таке поєднання, очевидно, є більш суспільно небезпечним, ніж кожна ознака окремо» [7, с.1242].

Ст. 425 КК України в якості кваліфікуючої ознаки недбалого ставлення до військової служби визначено вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану.

Характеризуючи зазначену кваліфікуючу ознаку необхідно, насамперед, з'ясувати зміст поняття «воєнний стан». Законодавче визначення поняття «воєнний стан» міститься в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» та в Законі України «Про оборону України». Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та

органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній, відсічі збройної агресії та незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [13].

Згідно з ч.1 ст.1 Закону України «Про оборону України» «воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [14].

Аналізуючи дані норми можна виділити відмінності, які стосуються двох суттєвих ознак. Перша - кола суб'єктів, яким надані відповідні повноваження, необхідні для відвернення загрози забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній, відсічі збройної агресії та незалежності України, її територіальній цілісності. Друга – мета, для досягнення якої такі повноваження надаються.

Законом України «Про правовий режим воєнного стану» встановлений більш розширений перелік суб'єктів: до органів державної влади, військового командування та органів місцевого самоврядування додано військові адміністрації, які можуть утворюватись на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян [13]. Мета також є розширеною: до відвернення загрози та забезпечення національної безпеки додано відсіч збройної агресії, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [13].

Адміністративно-процесуальний механізм оголошення воєнного стану встановлений ст.5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Згідно з ч.2 ст.5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» «у разі прийняття рішення щодо необхідності введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях Президент України видає указ про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях і негайно звертається до Верховної Ради України щодо його затвердження та подає одночасно відповідний

проект закону» [13]. Проте зазначена норма не узгоджується з положеннями ст.106 Конституції України, яка до повноважень Президента України віднесла внесення до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України прийняття рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань [15].

Із системного аналізу зазначених положень вбачається, що крім терміну «воєнний стан» законодавець вживає термін «стан війни», який також зустрічається в Законі України «Про оборону України».

Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про оборону України» «у разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни» [14].

Згідно з ч. 3 ст. 4 Закону України «Про оборону України» «з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у день і час припинення стану війни» [14].

Таким чином «стан війни» пов'язують із застосуванням Президентом України заходів, спрямованих на забезпечення оборони України. До речі, триває «стан війни» до моменту «затвердження Верховною Радою України указу Президента України про введення воєнного стану і набуває характеру саме воєнного стану згідно п. 31 ч. 1 ст. 85 Конституції України. Тобто стан війни – це період, який триває до двох діб, що не відповідає дійсності» [6, с. 1173].

Правові аспекти оголошення «стану війни», правові наслідки для воюючих сторін визначені у III Конвенції про відкриття воєнних дій, яку було прийнято на Другій конференції 18 жовтня 1907 року в Гаазі [16]. Відповідно до ст. 2 III Конвенції про відкриття воєнних дій сповіщення нейтральних держав про стан війни здійснюється без затримок [16]. Відтак, можна зробити висновок, що термін «стан війни» стосується виключно зовнішньо-політичних процесів і фактично формалізує стан держави, на території якої відбуваються воєнні дії.

«Законодавець фактично визначив дефініцію – стан війни як абстрактне поняття, завуалювавши при цьому саму процедуру його оголошення. Нова редакція Закону України «Про оборону України» після 17.11.2000 року поєднала в собі зміст юридичних понять воєнного стану та стану війни одночасно» [17, с. 94], що створює додаткові проблеми в процесі правозастосування

та проведенні їх диференціації. Для подолання проблеми, в першу чергу, необхідно узгодити зміст Конституції та Закону України «Про оборону України». Крім того, варто на законодавчому рівні визначити поняття «стан війни».

Необхідно звернути увагу на те, що кримінальні правопорушення як такі, що були вчинені в умовах воєнного стану можна кваліфікувати лише у разі дотримання, встановленої законом, відповідної процедури його введення. Відтак неузгодженість норм, якими врегульовано механізми запровадження воєнного стану в Україні потенційно створюють умови для порушення принципу законності, яке знаходить свій прояв у неправильній або неоднаковій кримінально-правовій оцінці діянь.

«Воєнний стан у кримінальному праві може характеризуватися з точки зору як часу (з моменту запровадження до спливу строку), так і місця вчинення кримінального правопорушення (частина або вся територія держави), однак не вичерпується ними» [7, с. 1244]. Саме тому в контексті характеристики воєнного стану як кваліфікуючої ознаки кримінального правопорушення важливе значення має дослідження змісту понять «окремі місцевості України», «місцевість», «території», на яких може бути оголошений воєнний стан, які географічно можуть уточнюватись вказівкою на «населені пункти» із запровадженням та здійсненням у них відповідних заходів і які в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» не визначаються.

Серед відповідних заходів, запровадження яких дозволено в умовах правового режиму воєнного стану, є встановлення (посилення) охорони об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і введення особливого режиму їх роботи.

Відповідно до ст.1 Закону України «Про критичну інфраструктуру» «об'єкти критичної інфраструктури - об'єкти інфраструктури, системи, їх частини та їх сукупність, які є важливими для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам» [18]. Причому об'єкт критичної інфраструктури може бути розташований одночасно в декількох областях, районах, містах, що, в свою чергу, ускладнює визначення місця вчинення військового кримінального правопорушення, тим більше, якщо воєнний стан оголошено не на всій території держави.

Отже, формування та реалізація державної кримінальної політики та державної політики у сфері національної безпеки і оборони має визначатися досконалістю законотворчої діяльності. Слід погодитись із висловом відомого філософа XVII століття Рене Декарта, який зазначав: «Дайте поняттям точне тлумачення, і ви звільните світ від половини помилок» [19, с. 95]. Однією із суттєвих причин не досить глибокого наукового опрацювання проблем квалі-

фікації військових кримінальних правопорушень є те, що «нині в дослідженнях українських науковців на теоретико-методологічному та законодавчому рівні не визначено формулювання категорійно-понятійного апарату» [20, с.234].

Проблематика єдності наукової термінології та законодавчого понятійного апарату набула особливої актуальності в умовах повномасштабної збройної агресії РФ. Термінологічна невизначеність ускладнює правозастосовчу діяльність та створює широке поле для зловживань. Варто відзначити, що тільки якісне нормативно-правове регулювання та чітке визначення основних дефініцій в законодавстві України може забезпечити як ефективний захист суверенітету і територіальної цілісності України, так і прав і законних інтересів військовослужбовців.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Кримінальні правопорушення, які вчиняються в умовах воєнного стану, мають підвищену суспільну небезпеку, адже завжди пов'язані з нівелюванням принципів військової дисципліни. Наявність статистики порушень прав та законних інтересів військовослужбовців, яких притягують до відповідальності ставить під сумнів справедливість покарання за вчинення військових кримінальних правопорушень. Саме тому питання кваліфікації залишаються найважливішим та найскладнішим завданням у правозастосуванні. Також потребує наукових розвідок зміст кваліфікуючих ознак як засіб диференціації кримінальної відповідальності, адже в кримінально-правовій науці дослідження кваліфікуючих ознак військових кримінальних правопорушень носять поверхневий характер.

Вкрай необхідним є приведення у відповідність норм Конституції України, Закону України «Про оборону України» та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та законодавче закріплення понять «воєнний стан», «стан війни», що дозволить сформувати єдиний понятійний апарат, оскільки невизначеність ускладнює правозастосовчу діяльність та створює широке поле для зловживань. Саме такий шлях є найоптимальнішим для вирішення зазначених проблемних питань.

Література

1. Карпенко М.І., Гопак С.О. Сучасна статистика, аналіз та приклади складу злочину, передбаченого ст. 426 КК України. Юридична наука. 2016. № 2. С. 84–101.
2. Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія. Київ: КНТ, 2006. 232 с.
3. Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків: Харків юридичний, 2006. 172 с.
4. Харитонов С.О. Об'єкт і система військових злочинів. Вісник Національної академії правових наук України № 3 (86) 2016. С.243-253.
5. Бодаєвський В.П. «Воєнний стан», «бойова обстановка» та «час перебування на військо-

вій службі» як особливі обставини чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі. Київ, 2013. С. 180. **6.** Когут О.В. До питання про правовий режим воєнного стану. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6365/13401-1?inline=1>.

7. Оробець К.М. Кримінальні правопорушення, вчинені в умовах воєнного стану: суспільна небезпечність та законодавче закріплення. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6374/13410-1?inline=1>. **8.** Про Збройні Сили України. Закон України №1934-XII від 06.12.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1934-12>. **9.** Проблемні питання відповідальності військовослужбовців. Аналітична доповідь. Січень 2023. URL: <https://defence.org.ua/wp-content/uploads/doslidzhennya/CDS-problemni-pytannya-vidpovidalnosti-vijskovosluzhbovcziv.pdf> **10.** Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2022 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/StannyaPravosuddyaCriminal2022.pdf?fbclid=IwAR0-cI-Q6vwrkYTf6H36MOM1-1PtZQeBa0K9rFQXGyadcYYg65htMccVx0 **11.** Байда А.О., Склезь О.А. Основні проблеми кваліфікації злочинів, вчинених в умовах воєнного стану. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/4/26.pdf> **12.** Гуторова Н.О. Проблеми вдосконалення кваліфікуючих ознак злочинів у сфері господарської діяльності. Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності: матер. наук.-практ. конференції / ред. кол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. Х.: «Кроссруд», 2006. С. 47–50. **13.** Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. **14.** Про оборону України. Закон України від 06.12.1991р. № 1932-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> **15.** Конституція України: Закон України від 28.06.1996р. № 254к/96-ВР. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> **16.** III Гаазька конвенція про відкриття воєнних дій від 18.10.1907 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/141186__547608 **17.** Топольницький В.В., Тична Б.М. Проблеми правового регулювання понять «воєнний стан», «стан війни» та «воєнний час». URL: <http://legalposition.umsf.in.ua/archive/2019/4/13.pdf> **18.** Закон України «Про критичну інфраструктуру». Закон України від 15.11.2021р. №1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> **19.** Москаленко Ю.М. Філософія: персонали, терміни, поняття. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Плай, 2004. **20.** Топольницький В.В., Остапенко А.І. Особливості регулювання військових правовідносин в умовах особливого періоду, воєнного стану та бойовій обстановці. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/61.pdf.